

ROLF NYGREN

FÖRDOMAR OCH EKONOMISK KRISHANTERING
1815 ÅRS RIKSDAG OCH FRÅGAN OM JUDARS
RÄTTSTÄLLNING I SVERIGE

”Judarna i allmänhet äro icke allenast icke nyttiga
utan däremot verkligen skadliga för Sverige.”
Friherre Ludvig Boije 1815

Den äldsta bilden i Sverige av judar finns på ett av de skulpterade kapitälerna runt högkoret i Uppsala domkyrka. Vem som huggit den konstnärligt raffinerade skulpturen vet man inte, kanske var det en stenhuggare som kom till domkyrkobygget från Frankrike under 1200-talets sista decennier. Framställningen är starkt antisemitisk och går sedan länge under namnet ”judesuggan”. Judendomen avbildas som en liggande sugga diad av rabbiner.

För 1200-talets uppsalabor måste bilden av judesuggan ha varit obegriplig av det skälet att någon jude sannolikt aldrig setts i Uppsala vid denna tid. Men bilden anknyter till ett antisemitiskt mönster som var känt i hela Europa sedan antiken.¹ Den mytiske juden fanns alltså på plats långt innan den förste juden av kött och blod, en livläkare hos drottning Christina på 1640-talet, kan dokumenteras med namn och yrke.²

Under 1600-talets senare del intog statsmakten en dubbeltydig roll till judisk immigration. Å ena sidan fanns sådana, som motsatte sig invandring av personer med annan trosuppfattning än den lutherska; de fick 1685 Karl XI att av omsorg om den rena religionens bevarande befalla alla judar att lämna Sverige. Å andra sidan fanns samhällsgrupper, som av ekonomiska skäl kunde acceptera att judar bosatte sig på svensk mark; de kunde ju genom sin fåtalighet inte förvilliga det stora folkflertalet med någon irrlära men vara till nytta för det ekonomiska livets utveckling.³ Invandrade valloner hade för övrigt mött samma politiska kluvenhet. Det ortodoxa prästerskapet såg i deras kalvinism ett hot mot den religiösa enheten, men vallonernas föregivna farlighet bleknade bort ju större betydelse de fick för järnexporten. Mot exportinkomsternas

---

¹ Shachar, I., *The Judensau: A medieval anti-Jewish motif and its history*. London 1974: Warburg Institute Surveys, 5.

² Valentin, H., *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 27 ff. Sthlm 2004: Natur och Kultur.

³ Valentin, H., *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 20 ff.

jämna inflytande i statskassan vägde religionens intresse lätt till och med under ortodoxins tidevarv.⁴

Under frihetstiden minskade det religiösa motståndet mot judisk invandring men ökade i stället från grupper med speciella ekonomiska intressen att försvara. För sådana, som hade nytta av importerat kapital, tedde sig judisk invandring självfallet mindre bekymmersam än för sådana, som helst ville njuta de fördelar som frånvaron av konkurrens kunde ge. För de senare stod en hel del att vinna rent ekonomiskt på att odla myter om judars farlighet.⁵

Genombrottet för judarnas möjligheter att mer permanent bygga upp sin tillvaro i Sverige kom 1778, då ständerna beslöt tillåta invandring av judiska näringsidkare. De närmare bestämmelserna gavs i förordningsform⁶ genom det av Kommerskollegiet år 1782 utfärdade ”judereglementet.”⁷

Reglementet, som hade tydliga utländska förebilder,⁸ var en kompromiss mellan två motsatta politiska intressen, ett byråkratiskt - judevänligt, som i invandringen såg möjligheter till uppsving för näringslivet, och ett judefientligt med förankring i fr.a. skrå- och jordbrukarintressena. I första hand stödde reglementet invandring av välbeställda judar. De fick bosätta sig i Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona med rätt att idka grosshandel och minuthandel i öppen bod men ej ha ambulerande verksamhet. De förbjöds utöva hantverk under skrå och fick som bekännare av främmande troslära inte inneha offentligt ämbete eller vara riksdagsmän.

För att undvika att ”tiggerjudar” fick skydd av reglementet föreskrevs att varje judisk näringsidkare skulle styrka att han infört ett kapital om minst 2.000 riksdaler i landet. Genom detta villkor för näringstillstånd var reglementets karaktär klar: Lagstiftaren välkomnade invandring av välbeställda kapitalister, inga andra. På så sätt skulle grosshandel gynnas liksom anläggning och drift av fabriker, skeppsrederier, handelskompanier samt finansverksamhet.⁹

---

⁴ Hållander, T., *Vägen in i sockenkyrkan – De uppländska vallonernas religiösa assimilation 1636–1693*. Uppsala 1999: Uppsala univ.

⁵ Valentin, H., *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 41 ff.

⁶ Valentin, H., *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 44 ff.

⁷ Kongl. Maj:ts och Riksbens Commerscollegii reglemente för dem av Judiska nationen, som vilja hit i riket inflytta och sig här nedsätta, 27.5.1782. Årstrycket.

⁸ Valentin, H., *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 52 ff.

⁹ Valentin, H., *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 52 ff.

Någon judisk invandring i större skala inträffade dock inte. 1815 fanns fortfarande bara drygt 800 judar i landet, av vilka hälften bodde i Stockholm. Åren 1782 till 1815 utmärktes, som Hugo Valentin sammanfattande skriver, av en nästan oavbruten kamp mellan å ena sidan skråna och det handlande borgerskapet, som i varje jude såg en inträngling som hotade deras vällovliga näring, och å andra sidan byråkratin som sympatiserade med näringsfrihet och ställde sig skeptisk till svartmålningarna av judar.¹⁰

Som ett gott exempel på denna kamp mellan skråföretagare och handelsfrihet kan vi ta en motion i borgarståndet vid 1812 års riksdag. Sidenfabrikören K. H. Benckert i Stockholm klagade över slapp tillämpning av 1782 års reglemente. Några konkreta fall av brott mot reglementet kunde han visserligen inte peka på, men han ville säkerställa att ”vissa judar” inte överskred reglementets begränsningar av judars rätt att idka handel i upp- och stapelstäder.¹¹ Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet avstyrkte bifall till motionen; utskottet menade att hela frågan endast handlade om den faktiska tillämpningen av 1782 års reglemente, inte ändring eller stiftande av lag.

Tre stånd biföll utskottets hemställan. Frågan var därmed fallen vid denna riksdag,¹² men i borgarståndet pläderade flera ledamöter för omarbetning av 1782 års reglemente i avsikt att skapa starkare kontroll över att judar inte skaffade sig konkurrensfördelar på vanliga hantverkares och näringsidkares bekostnad.¹³ Ståndet ställde sig bakom ett förslag om att begränsa ”den judiska nationens” merkantila fördelar. Ståndet föreslog att det av judiska hantverkare skulle krävas samma hantverksprov som av svenska hantverkare, alltså att skråordningarna skulle gälla även för judar; av judiska invandrare borde krävas att de deponerade upp till 4.000 riksdaler i statskontoret för att undvika att någon kunde presteras beloppet genom kortlån, alternativt visa att sökanden ägde obelånad fastighet till motsvarande belopp i någon av de städer där judar enligt 1782 års reglemente fick bedriva näringsverksamhet. Argumenteringen andades rädsla för konkurrens. Ståndet ville hindra ”obehöriga personers inmängande uti borgerliga rörelsen”, men det kan knappast sägas att riksdagsdebatten 1812 hade någon uttalad antisemitisk dimension.¹⁴

Vid nästa riksdag 1815 bröt antisemitismen däremot fram otyglat. Det

---

¹⁰ Valentin, H, *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 62.

¹¹ Borgarståndets prot. 1812, 1: 474 ff.

¹² Bihang till riksdagens protokoll 1812, 2: 1158 f. Ridderskapets- och adelns prot. 1812, 2: 178; Prästeståndets prot. 1812, 2, 54; Bondeståndets prot. 1812, 2: 668 ff.

¹³ Borgarståndets prot. 1812, 668 ff.

¹⁴ Borgarståndets prot. 1812, 991 ff.

började med två motioner i borgarståndet och en i bondeståndet. Fabrikören Jacob Lindström i Stockholm ville ha en undersökning gjord om judarnas inflytande i samhällslivet. Precis som ståndsbrodern Benckert tre år tidigare rörde sig hans tankar om judarnas roll i det ekonomiska livet, särskilt deras skadlighet för den svenska ekonomin; de importerade men exporterade inte, vilket urholkade penningvärdet; de investerade inte sitt kapital i jord-egendomar eller förbättrade lantbruket men köpte upp huvudstadens bäst belägna fastigheter för eget boende, vilket pressade upp både huspriserna och hyresnivåerna.¹⁵

I bondeståndet uppehöll sig Erik Svensson från Bohuslän vid frågan om judarnas handel: Judarna importerade lyxvaror men exporterade blott litet, och om så skedde, så var det inte fråga om svenska produkter; det var olyckligt om ”våra barn” skulle komma i lära hos samhällsmedlemmar som var skilda från ”oss” till religion, seder och levnadssätt. Till skillnad från 1812 odlades ett vi-mot-dem-perspektiv: ”Sådana må utestängas från vårt kära fädernesland, vars uppsåt icke hyser i sitt hjärta redlighet och patriotiska känslor.” Judarna var alltså inga riktiga svenskar, de var dessutom i motsats till svenskar oredliga till naturen.¹⁶

Med handelsmannen Gustaf Strabeck kom den riktigt hårda attacken på judarnas rättigheter. Strabeck lyfte fram judarnas skadlighet för ekonomin, deras dubiösa moral och från lutherdomen artskilda religion. För det första brydde de sig inte om nationens ekonomi, menade Strabeck; de importerade lyxvaror men exporterade inget, med följderna att växelkursen försämrades, penningvärdet urholkades och räntan höjdes. För det andra präglades deras affärsmetoder av ohederlighet. För det tredje undergrävde de enheten i religionen, som var det starkaste bandet goda medborgare emellan; själva fick de dock inte störas i sin egen religion.¹⁷ Uppenbart hade denne handelsman i 1810-talets Sverige gjort några av antisemitismens klassiska föreställningar till sina egna: Judar drev handel på ett sätt som skadade fäderneslandets sunda ekonomi, de var ohederliga och bekände sig till en för folkets flertal främmande religion.

Strabecks attack på judarna var genomtänkt också i den bemärkelsen att han framställde ett förslag till helt nytt judereglemente, som i korthet gick ut på följande:

---

¹⁵ Borgarståndets prot. 1815, 1: 84 ff.

¹⁶ Bondeståndets prot. 1815, 1: 214 ff.

¹⁷ Borgarståndets prot. 1815, 1: 73 ff.

1. Ingen jude skulle fortsättningsvis få invandra till Sverige, även i fall att han falskeligen utgav sig för att vara kristen.
2. Kringresande, utlandsfödda judiska handelsmän skulle förvisas ur riket.
3. Alla judar med tillstånd att vistas i riket skulle deklarera sin fasta och lösa egendom som villkor för att få driva fabriker och manufaktururer.
4. Judar skulle förbjudas att bedriva import eller äga fast egendom som inte sammanhänger med det laga näringsfånget.
5. Svensk man, som understödde otillåten judisk näring, skulle mista sina medborgerliga fri- och rättigheter samt sin egendom.
6. Judar och svenskar skulle få bedriva exporthandel på lika villkor.
7. Äktenskap mellan kristna och judar skulle förbjudas och svensk kristen man, som ingick äktenskap utomlands med judinna, landsförvisas.
8. Jude som önskade emigrera från Sverige måste avstå en tredjedel av sin egendom till Kungl. Maj:t och Kronan.¹⁸

I några få pregnantasatser lyckades Strabeck alltså formulera ett svenskt lagstiftningsprogram, som kombinerade vad som hundrafemtio år senare förknippades med apartheid, nürnberglagar och egendomskonfiskation på grund av etnicitet. Judar skulle nekas inresa och bosättning i landet. Mot dem som redan fanns här måste stränga regler gälla för bedrivande av näringsverksamhet. Judar skulle om möjligt hindras från giftermål med svenska medborgare. En utvandrande jude måste avstå från en tredjedel av sin egendom, på den grunden att han tillskansat sig egendomen på oärligt sätt eller genom sin affärsverksamhet skadat landets ekonomi.

Strabecks krav på total omarbetning av judereglementet godtogs dock inte utan vidare. Friherre Gustaf Mannerfelt uppläste vid utskottsremissen i adelsståndet ett memorial som på punkt efter punkt polemiserade mot föreställningen att judar var onyttiga månglare.¹⁹ Majoren G. Pählman hävdade att judarna inte kunde kritiseras för sitt ensidiga näringsfång, eftersom lagens restriktioner faktiskt hindrade dem att utöva andra näringar.²⁰ Anders Åberg, bondeståndsledamot från Västerbottens län, uppfattade attackerna på judarna i Sverige som osakliga och stridande mot "folkrätten".²¹ I prästeståndet förorsakade utskottsremissen att argument kunde ventileras tämligen ohejdat för och emot det gällande reglementet.²²

---

¹⁸ Borgarståndets prot. 1815, 1: 80–84.

¹⁹ Ridderskapets och Adels prot. 1815, 2: 69–75.

²⁰ Ridderskapets och adels prot. 1815, 2: 213 ff.

²¹ Bondeståndets prot. 1815, 2: 170 ff.

²² Prästeståndets prot. 1815, 1: 139–157.

Det var inte bara så att judefientligheten ökade ju längre fram ständerna kom i ärendets beredning. Argumenteringen övergick i ren och skär antisemitism som uttrycktes med både pregnans och skärpa. I adelsståndet lade friherren och revisionssekreteraren Ludvig Boye – en konservativ jurist som under 1830-talet kom att leda motståndet mot lagkommitténs förslag till nya, liberaliserade civil- och strafflagar – an en veritabel breddside mot judarna. Boye förklarade att ”judarna i allmänhet äro icke allenast icke nyttiga utan däremot verkligen skadliga för Sverige”. Det gick inte att anklaga judarna för ekonomiska manipulationer och dylikt, menade han; nej, det var så att deras skadlighet låg ”i deras särskilda nationalitet och i dess naturliga påföljd till skiljaktighet i nationalintresse.”

”Judarna gifta sig inom sig själva, de ärvas inom sig själva, och mitt ibland oss leva de och dö [som] främlingar till allt vad som rörer vårt allmänna väl. Deras religion ålägger dem att anse för bröder blott medlemmarna av deras egen stam, och själva det löfte deras religion framställer, såsom belöning, löftet att en gång återfå deras forna fädernesland, påminner dem stundeligen, att de dessförinnan äga blott vistelseort. Judarna utgöra således en nation i nationen: och därifrån uppkommer en mängd av orsaker till ett särskilt intresse, avvikande från landets allmänna. Denna särskilda nationalitet försätter juden i allmänhet i alldeles lika och enahanda förhållande till alla länder; och då han av medborgarens samband med staten icke vidkännes något annat än det flyktiga, som består i utbytet av kronoskatter emot beskydd; så kan han icke heller, i medborgerligt avseende, antagas tillhöra något visst land. Juden deltagar icke personligen i vårt fäderneslands försvar; och fäderneslandskänslan, denna kraftfulla känsla, som underhåller hågen för allmänt väl, kan av juden icke ägas. Den merkantila och ekonomiska erfarenheten vittnar därom, att judarna i allmänhet ... sysselsätta sig med importhandel ... men icke varken med exporthandel eller med företag till varutillverkning, och därav är således en uppenbar följd, att oss svenskar åligger både omsorgen, förlaget och arbetet till åstadkommande av den produktion, vilken skall, icke allenast i exporten betala judarnas import, utan även åtgå till deras underhåll och till samlande av den förmögenhet, som, en gång erhållen, också stannar inom dem, för att med dem eller deras barn utgå. Vi skola arbeta för dem, under det de göra för oss ingenting annat än öka den tärande klassen, bispringa l[y]xen och i våra stora städer uppjaga hushyrorna.”

Alla dessa omständigheter bevisade ”fullkomligen judarnas skadlighet i Sverige.”²³ Boye ville dock inte som Strabeck kasta judarna ur landet omedelbart. Formaljuristen i Boye tog kommandot över känslan. Judarna vistades i riket på vissa villkor, som inte var annorlunda än som ett kontrakt, och ett kontrakt måste ju sägas upp och respekteras intill dess uppsägnings-tiden gått ut. Boye föreslog därför att rätten för ”den judiska nationen” att visats i riket skulle återtas genom en allmän författning och upphöra efter en viss tid, t.ex. sex eller tio år. Därefter skulle judar vara lagligen förbjudna att invandra.²⁴

Men Boye fick svar på tal. Majoren och hovjunkaren Otto Fredrik Pählman försvarade judarnas rättigheter. Man förebrådde judarna att ha ökat importen av överflödsvaror men varken ha tillverkat eller exporterat svenska produkter, framhöll Pählman. Men fanns det då någon förklaring till detta, för den händelse det skulle vara sant? Jo, skälet till att judar mest sysselsatte sig med handel av utländska överflödsvaror berodde på de begränsningar som uppställt för deras näringsfång; felaktig lagstiftning hade hindrat judarna att vara ännu mer nyttiga för Sverige än de kunnat vara om de bara fått tillträde till alla för riket gagneliga yrken och företag; men trots alla begränsningar i sitt näringsfång, så hade judarna ändå varit till långt mer nytta än skada för riket.

Men sedan kom Pählman fram till själva kvintessensen i det angrepp som från särskilt köpmannahåll riktats mot judiska näringsidkare:

”... De som nu av så kallad patriotism vilja jaga judarna utur riket, hava säkert andra skäl än blott fäderneslandets bästa för dessa sina nitfulla bemödanden. Det torde i synnerhet förarga några kristna spekulanter att judarna åtagit sig leveranser till kronan mot så måttliga betalningsvillkor att utan judars medtävlan, statskassan sannolikt måst betala vida större summor. ... Att således en del svenska handlande önska från riket avlägsna de få personer, som kunna vara dem hinderliga att tillfredsställa en oskäligen vinningslystnad, finner jag icke besynnerligt utan tvärtom en följd av den så länge erkända handelsprincip, att allt gäller vad det kan, och den därmed förenade lyckliga metod att kunna betrakta allt såsom handelsvaror.”²⁵

Pählman gick vidare med att slå ett slag för frihandel, vilket naturligtvis var riktat mot borgarståndet som skråväsendets främsta försvarare men även mot Boye, som företrädde en uttalat protektionistisk ekonomisk politik.

---

²³ Ridderskapets och Adelns prot. 1815, 2: 209 ff.

²⁴ Ridderskapets och Adelns prot. 1815, 2: 212.

²⁵ Ridderskapets och Adelns prot. 1815, 2: 213 f.

”I en tid, då man nog allmänt börjar inse att ... monopoliska författningar, skråordningar och andra för den individuella omtanken hinderliga tvångslagar motarbete nationella välmågan, och då allmänna rösten nog börjat yttra sig för avskuddande av alla dessa fjättrar, så synes mig som judefrågan egentligen vore framställd för att blanda bort saken och få skjuta skulden på judarna för alla de olyckor, som i merkantilt hänseende, blott med några förändringar, drabbat fäderneslandet redan långt förr än judarna här inkommo. ...”²⁶

Inte överraskande provocerade Pählman hela borgarståndet genom att beteckna judiska köpmän som statens välgörare men svenska näringsidkare som kartellbildare och prismanipulatorer. Saken blev ju inte bättre av Pählmans förslag att införa full näringsfrihet för att bota den svenska ekonomin, en frihet som naturligtvis skulle komma även judiska näringsidkare till del. Irritationen blev inte mindre av att Pählmans yttrande trycktes i pressen.²⁷ I borgarståndet höjdes röster för att tvinga fram en avbön från Pählman för angreppet på svenska handelsmäns heder, bråket gick vidare till överläggningar mellan lantmarskalken och borgarståndets talman, men en vink från kronprinsen fick parterna att lugna ner sig tillfälligt.²⁸ Kravet på avbön utvecklades efter ett tag till en fråga om riksdagsmans yttrandefrihet. Pählman vägrade ursäkt sig och fick till sist ett resolut stöd av sitt eget stånd.²⁹ Rond två kunde starta i matchen om reformerat judereglemente.

Denna rond började med att Särskilda utskottet avgav sitt betänkande. Utskottet tog ställning till både de avgivna motionerna och vid remissdebatterna framförda yttranden. Bedömningen var lugn och saklig. Utskottet bemötte först och främst rena sakfel. Anklagelsen mot judiska handelsmän för att negligera hantverk och industri för export var oriktig, hette det, eftersom judar enligt 1782 års reglemente inte fick befatta sig med skråreglerat hantverk. Utskottet medgav i stället att judar varit till allmän nytta inom de områden där de haft rätt att vara verksamma. Utskottet beskrev huvuddelen av de uppfattningar som ventilerats av motionärerna som utslag av fördomar och missuppfattningar. Utlåtandet utformades som ett försiktigt program för judarnas integration. Huvudpunkterna var följande:

1. Inflyttad jude skulle vara berättigad att driva handel och fabriksnäring på samma villkor som andra medborgare.

²⁶ Ridderskapet och Adels prot. 1815, 2: 216.

²⁷ Allmänna Journalen 22 april 1815.

²⁸ Borgarståndets prot. 1815, 1: 399 f., 455 f.

²⁹ Ridderskapets och Adels prot. 1815, 2: 671 ff; 3: 38–53.

2. Invandrare jude skulle visa att han ägde det för näringsverksamheten nödvändiga kapitaler³⁰ samt nedsätta detta på konto i riksbanken.
3. Jude som bedrev handel eller fabriksverksamhet skulle ha rätt att köpa fast egendom på villkor att en viss del av köpeskillingen nedsattes mot ränta i riksbanken.
4. Giftermål skulle tillåtas mellan lutherska och mosaiska trosbekännare på villkor att barnen uppfostrades lutherskt.
5. Civilrättsliga dokument rörande arvskifte, testamente m.m. mellan judar skulle skrivas på svenska och tyska med gotiska eller latinska bokstäver.
6. Judar skulle som alla andra medborgare vara skyldiga att bidra till fattigvården.³¹

Både präste- och bondestånden³² återremitterade betänkandet till utskottet. Bonden Anders Sandsten från Jönköpings län ville för sin del inte ha någon fortsatt judisk invandring, i varje fall inte till det egna hemlandskapet Småland.³³ Två andra bonderepresentanter uttryckte sig i rent antisemitiska ordalag om den fara som den judiska penningmakten skulle kunna bli för svenska mäns frihet och självständighet.³⁴

Likartade tongångar hördes inom prästeståndet. Här ventilerades en rädsla för judiskt inflytande, men tonvikten låg något annorlunda än i bondeståndet. Om man i det senare ståndet hyste rädsla för att judiskt kapital skulle köpa upp bondeägd mark, så spelades i prästeståndet kristendomen ut mot judendomen. Självfallet kritiserades utskottets förslag att tillåta äktenskap mellan lutheran och mosaisk trosbekännare.³⁵

Ett yttrande förtjänar att belysas, lundabiskopen Wilhelm Faxes. Faxe

³⁰ 6.000 riksdaler vid näringsverksamhet, 2.000 för fabriksverksamhet samt 1–300 riksdaler för skråreglerat hantverk o. dyl.

³¹ Särskilda utskottets bet. 8.6.1815, Bih. 1815, 4: 1, s. 245–269.

³² Prästeståndets prot. 1815, 2: 842. Bondeståndets prot. 1815, 2: 561.

³³ "... men däremot påstår jag på det högsta, att ingen jude under vad förevändning som helst, måtte tillåtas bosätta sig inom småländska provinsen, ty där felar ännu intet inbyggare." Bondeståndets prot. 1815, 2: 551.

³⁴ Jacob Ersson Elfstadius, Stockholms län: "Judarna skulle, sedan de erhållit nu föreslagna förmåner, framdeles säkerligen tillskansa sig ännu flera och betydligare. De skulle ifrån nuvarande undersätare innan kort genom sina penningar och egendom förvandlas till en befällande makt i staten och landsbygden, som ju mer den är skild från lux och överflöd, desto mer lycklig i sin oskuld och enfald uppfyller sin bestämmelse, även komma att tryckas av judisk adel." Bondeståndets prot. 1815, 2: 555 f. – Johan Wessing, Västmanlands län: "... att ej bereda för oss och hemmavarande den farhåga, att de med sitt silver, huru det än är förvärvat, snart skulle uttränga landets flitiga söner och döttrar ifrån besittning av deras förfäders jord." Bondeståndets prot. 1815, 2: 557 ff.

³⁵ Prästeståndets prot. 1815, 2: 822–842.

frågade sig när man kunde finna någon sorts patriotism hos den judiska nationen sedan de väl drivits ut ur sitt eget land?

”En så ädel drivfjäder till medborgerliga dygder har i allmänhet hos detta folk icke kunnat upptäckas på 19 hundra år – och skall i följd av deras fördärvade religions- och moralprinciper, fåfängt väntas. Judar äro världsmedborgare men icke borgare i någon stat. Huru kan man vänta att de skulle i något avseende uppoffra sitt särskilda intresse för staten.”³⁶

Faxe ville inte tillåta invandring av judar; det var inget gott att vänta av en sådan, tvärtom, det var med samhället som med människokroppen, hade den väl fått en kräftska, som ej kunde utplånas, så borde man sorgfälligt undvika att den fick fler.³⁷

Särskilda utskottets behandling av återremisserna formades till en föredömligt saklig bedömning av de yrkanden och synpunkter som framkommit. Utskottet fann att bevis saknades för många av de anklagelser som riktats mot de svenska judarna; judiska handelsmän hade verksamt bidragit till den allmänna statsnyttan; av judiska religions- och moralprinciper var inget att frukta, eftersom de båda till stor del hade samma gammaltestamentliga ursprung. Sannolikt försökte utskottets flertal fokusera på judarnas betydelse för samhällsekonomin och undvika att polemisera mot de mer flagranta antisemitiska påhopp. Utskottet avlämnade också ett förslag till reformerat judereglemente, som fokuserade på just judarnas inlemmande i landets ekonomiska struktur. Huvudpunkterna var följande:

1. Endast judar av god frejd skulle få invandra och bara på villkor att de bosatte sig på för dem särskilt tillåtna platser, vilka utökats väsentligt: förutom Stockholm, Göteborg och Norrköping även alla residensstäder.
2. Invandraren förutsattes anlägga och driva fabriker eller utöva handel, hantverk eller annan lovlig näring; ”tiggerjudar skulle däremot inte släppas in. Vissa restriktioner borde dock gälla beträffande näringsverksamheten; judar skulle inte få sälja livsmedel, vin, brännvin, dricka eller farmaka till andra än egna trosförvanter, inte heller få bedriva kringresande handel eller störa helgfriden på söndagar med köpenskap.
3. Borgarbrev skulle utfärdas för välfrejdad judisk invandrare först då vederbörande uppvisat intyg på att han nedsatt ett föreskrivet belopp i riksbanken;

³⁶ Prästeståndets prot. 1815, 2: 827.

³⁷ Prästeståndets prot. 1815, 2: 835.

skulle juden händelsevis bli kristen och låta döpa sig, skulle däremot depositionskravet bortfalla.

4. En jude med borgarbrev skulle ha samma förpliktelser att betala krono- och municipalskatt och bidra till fattigvården som andra borgare; de skulle stå i husbondeansvar för familj och tjänstefolk och deras söner vara skyldiga att delta i landets beväring.

5. Judar skulle ha trosfrihet i den meningen att de fick inrätta synagoga, anställa rabbin, begravas på särskild begravningsplats samt ingå giftermål med svensk medborgare, förutsatt att barnen uppfostrades lutherskt.

6. Generellt skulle judar vara underkastade svensk lagstiftning i samma utsträckning och på samma villkor som andra medborgare med undantag för de punkter där judereglementet föreskrev undantag; det innebar att civilrättsliga mål om testamente, arv och redovisning skulle avgöras efter allmän lag.

7. Men utskottet föreslog även bestämmelser som tydligt särställde judar. De kunde drabbas av landsförvisning för mened eller som följd av undergångna kroppsstraff. Judar skulle, som följd av sin religionstillhörighet, inte kunna inneha statliga ämbeten, vara riksdagsmän och lärare eller motta kyrkliga uppdrag. Om jude emigrerade skulle han lämna en sjättedel av sin egendom till statskassan, om han bodde i stad, eller en sjundedel till kronan, om han bodde på landet.³⁸

Det fanns vissa karaktäristiska drag i detta förslag till reglemente. Judar, både invandrande eller redan bofasta, betraktades inte som svenskar; de tillhörde ”den judiska nationen” som fick vistas i landet enbart om de var till ekonomisk nytta för det allmänna. Det ymniga talet om olikhet i religion var knappast mycket mer än retorik riktad till en förskrämd allmänhet.³⁹ Det väsentliga rättspolitiska målet med utskottets förslag var att skapa en plattform för att kunna ta till vara främmande kapital och företagande i olika former på villkor som begränsade den vanlige borgarens eller bondens frihet så litet som möjligt.

Då ärendet efter ytterligare en vända till stånden återkommit till utskottet för slutlig sammanjämkning kunde utskottet konstatera att endast adelsståndet bifallit betänkandet medan de övriga tre stånden önskat avläta en skrivelse till K.M:t med hemställan om invandringsförbud för judar till Sverige. Utskottet fann att stånden ställt sig oeniga till utskottets förslag i övrigt, främst legitimeringen av blandäktenskap, varför endast invandringsförbudet återstod: ”att judar hädanefter icke måtte till riket inflytta och sig därstädes

³⁸ Särskilda utskottets betänkande 5.7.1815. Bih. 1815, 5: 1: 533–584.

³⁹ Präteståndet accepterade blandäktenskap mellan mosaisk och luthersk trosbekännare, förutsatt att i äktenskapet födda barn uppfostrades lutherskt.

nedsätta.”⁴⁰ Detta blev 1815 års riksdags beslut, och skrivelse till K.M:t avsändes med denna hemställan.

Om man betraktar judefrågans hantering på riksdagen 1815 som ett isolerat problem om en minoritets rättsställning, framstår hela riksdagsbehandlingen som en uppvisning i etnisk, social och ekonomisk diskriminering. I debattinläggen möter en blandning av ekonomisk protektionism och försvar av snäva egenintressen vid sidan av klassiska antisemitiska föreställningar om judar som kosmopolitiska, opatriotiska lurendrejare helt i avsaknad av den kristna etikens normer och principer. Men var det antisemitismen och diskrimineringen som på ett djupare plan styrde riksdagens majoritet? Nej, knappast, om vi sätter in vår lagstiftningsfråga i just det övergripande perspektiv, som sannolikt bestämde hållningen hos riksdagens flertal.

Låt oss börja med utskottet. Varför remitterades frågan om nytt reglemente till ett särskilt utskott och inte till Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet, vilket borde ha skett eftersom det gällde ändring i en av K. M:t utfärdad föreskrift rörande ekonomi och politi? 1782 års reglemente var ju en författning utfärdad av Kommerskollegium, ingen lag. Valet av remiss till särskilt utskott har att göra med att frågan om judarnas rättsställning år 1815 måste ses i ljuset av en statsfinansiell kris, inte som en begränsad fråga om medborgarrätt för en minoritetsgrupp.

Den allmänna ekonomiska situationen år 1815 var minst sagt bekymmersam. De militära utgifterna under krigsåren 1808–14 hade betalats med stora sedelemissioner, vilket inflaterat prisnivån med 80 procent och halverat den svenska valutans växelkurs. Förlorare blev till en början småfolk i allmänhet samt exporterande näringar som bruks- och skogshantering, medan handel och jordbruk till en början klarade sig relativt väl. Men efter 1812 sjönk priserna på exporterad spannmål, fastighetspriserna planade ut och räntenivån mer än fördubblades. Följden blev att antalet konkurser och exekutiva försäljningar ökade dramatiskt samtidigt som handel och köpenskap hade fortsatt god konjunktur fram till 1815, då omslaget kom.

1815 års riksdag och särskilt det särskilda utskottet, som fick ta på sig rollen att samordna den ekonomiska politiken, hade alltså en rad delikata ekonomiska problem att lösa. I enlighet med traditionell merkantilistisk teori sågs prisökningen och penningvärdesförsämringen som resultat av importöverskottet. Det gällde därför att återställa balansen mellan import och export,

---

⁴⁰ Särskilda utskottets betänkanden 31.7.1815 och 3.8.1815. Bih. 1815, 5: 4: 500; 6: 119.

och för detta ändamål tillkom 1816 års tulltaxa, som innehöll förbud mot import i drygt 300 fall och mot export i drygt 50. Men tulltaxan löste bara delvis de statsekonomiska problemen, Växelkursen fortsatte att försämrans, och ansvaret för detta lades på bl.a. hänsynslösa börsspekulanter.⁴¹

Jakten började på de grupper som ansågs ha förstört valutans värde och prisstabiliteten, vilket bringade judiska affärsmän i fokus. Attackerna på judarna som ansvariga för prisökningarna och penningvärdesförsämringen kan därmed inordnas i en för just året 1815 särpräglad ekonomisk situation. Judiska handelsmän motsvarade precis vad många förknippade med den ansvarslösa importören och börsspekulanten som förstörde växelkursen, förvärrade inflationen, höjde fastighetspriserna och importerade onyttiga lyxartiklar till förfång för handelsbalansen. Naturligtvis var detta en vrångbild av verkligheten, men politiken krävde offer av lättidentifierade syndabockar. När man väl funnit dessa var det politiskt lättköpt att låta lagstiftningen ha sin behöriga gång. Judarna skulle om möjligt drivas ut eller i varje fall isoleras.

Då riksdagen samlades på nytt 1817 fanns K.M:ts svar i form av en utfärdad kunglig kungörelse som gjorde immigration av judar beroende av K.M:ts tillstånd i varje enskilt fall. Detta var emellertid inte tillräckligt för att lugna oron för judarnas befattning med de svenska finanserna. Mot slutet av 1815 drabbade den ekonomiska krisen även judiska firmor. Närmare hälften av de tjugo handelshus, som gick i konkurs under senhösten 1815, var judiska; deras skulder utgjorde inte fullt hälften av de fallerade företagens sammanlagda skulder, ca 5.4 miljoner riksdaler banco, vilket var ett för tiden mycket stort belopp.⁴²

Med hänvisning till de judiska konkursaffärerna kom en ny attack från borgarståndet, nu i form av en motion av lärftskramhandlaren Jakob Linström i Stockholm, som direkt siktade in sig på att kringskära svenska judars rättigheter. Först och främst skulle naturligtvis ingen judisk immigration tillåtas i fortsättningen, och alla judiska barn, som föddes i landet, uppfostras i den evangeliska läran. För det andra borde i riket boende judar endast få ägna sig åt fabriksnäring och förädling av sådana råämnen som producerades inom riket. Men huvudsaken för Linström var naturligtvis att få bort judarna från finansmarknaden:

---

⁴¹ S. Carlsson, *Svensk historia*, II, s. 349 ff., med där anförd litt. Stockholm 1961: Sv. Bokförlaget.

⁴² Valentin, s. 71.

”Att all befattning med handel både av växlar och utländska varor av vad namn de vara må, varder dem förbjuden vid äventyr av exportation och förlust av rättigheten att i riket någonsin återkomma. Deras böjelse att handla med underhaltiga guld- och silverarbeten samt att inpraktisera och utsprida [lyx]artiklar, är av tryckta handlingar bevist, av erfarenheten bevitnad och skall av deras natursanlag och samhällsförhållanden vidare kunna deduceras. Denna böjelse är dem medfödd och därför oföränderlig. Historien visar att i alla stater äro judarnas tillstånd och beskaffenhet detsamma nu som för tusende år sedan. Deras kultur är oförändrad, ty de leva icke ibland nationerna utan för ett enda ändamål, som är och förbliver – schackrande. Det tillhör därför nationernas lagstiftare så föranstalta, att deras böjelse varder så litet skadlig i dess utövning som möjligt är.”⁴³

Men tiden för den sortens gravt rasistiska antisemitism hade nog runnit ut. Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet ville gå försiktigt fram. Ständerna följde samma linje. En tämligen modest uppmaning riktades till K.M:t att bevilja invandringstillstånd så sparsamt som möjligt.⁴⁴

1818 var den allmänna insikten om statsfinansernas tillstånd så pass välbalanserad att det inte längre fanns utrymme för att skylla dålig ekonomi på en till storleken begränsad judisk handelsmannagrupp. Rädslan för den judiska närvaron i handeln och finanslivet återkom dock riksdag efter riksdag under 1800-talets första hälft. 1823 begärde ständerna t.ex. att K.M:t skulle förbjuda judar att förvärva fast egendom på landet eller bedriva ambulerande handel.⁴⁵ Nästa riksdag stoppade visserligen förslag om att judar skulle förvisas ur riket,⁴⁶ men så sent som 1841 anmälde riksdagen till K.M:t sin uppfattning att judar fortsättningsvis inte borde tillåtas invandra.⁴⁷

Men den typ av rasistisk antisemitism, som präglat 1815 års riksdag och som dröjt sig kvar även senare, tonade bort ju längre tiden gick. Med skråväsendets avskaffande förändrades förutsättningarna radikalt för judisk

⁴³ Borgarståndets prot. 1817/18, 1: 360 ff.

⁴⁴ Allmänna besvärs- och ekonomiutskottets bet. 1817/18: 99, Riksdagens skrivelser 1817/18: 148.

⁴⁵ Riksdagens skrivelser 1823: 152.

⁴⁶ Ridderskapets och Adels prot. 1828/30, 6: 42 ff (motion av C. A. Pereswetoff Morath). Bondeståndets prot. 3: 218 (motion av Erik Andersson från Västmanlands län). Allmänna besvärs- och ekonomiutskottets bet. 1828/30: 123.

⁴⁷ Allmänna besvärs- och ekonomiutskottets bet. 1840/41: 54. Riksdagens skrivelser 1940/41: 319.

näringsverksamhet. Det första initiativet i riksdagen om införande av fullständig medborgarrätt för i Sverige födda judar togs genom en motion av publicisten Carl Fredrik Ridderstad vid riksdagen 1847–48, men ett så långtgående förslag var de styrande ännu inte beredda att godkänna.⁴⁸

Att läsa lagstiftningsdokumenten från 1810-talets riksdagar ger en rätt beklämmande bild av hur pass starkt de antisemitiska myterna präglade både den allmänna meningen och lagstiftningsdiskussionen i Sverige för tvåhundra år sedan. Men, ärligt talat, är det så stor skillnad mellan skräntressenas misstänkliggöranden av de fåtaliga judiska handelsmännen år 1815 och dagens klagan över invandrare som sociala turister eller sabotörer av kollektivavtalens minimilöner? Skråna i 1810-talets Sverige kunde ha samma intressen som facken idag av att begränsa konkurrensen. Diskriminerande lagstiftning må kunna motiveras på många olika sätt, men för ”den lille mannen” handlar det nog mest om försvar av den egna plånboken. I det försvaret dyker traderade fördomar lätt upp till ytan som passande argument att ta till mot mer eller mindre inbillade faror. Under medeltiden uttrycktes det antisemitiska budskapet som en skulpterad sugga i Uppsala domkyrka, under början av 1900-talet som ofantligt kränkande karikatyrer av judar att flabba åt i borgerlighetens anständiga salonger. Idag är perspektivet ett annat. De illasinnade bilderna skildrar i stället islams profet. Det är alltid lättare att hitta mytiska syndabockar än verkliga. Men det blir riktigt farligt då myten förväxlas med verkligheten, och just detta höll på att hända under lagstiftningsprocessen om judarnas rättsställning i Sverige årtiondena efter napoleonkrigens slut.

---

⁴⁸ Ridderskapets och Adels prot. 1847/48, 1: 358 ff. Förenade lag- och allmänna besvärs- och ekonomiutskottens bet. 1847/48: 48. Ridderskapets och Adels prot. 1847/48, 9: 332 ff. Prästeståndets prot. 10: 119 ff. Borgarståndets prot. 4: 744 ff. Bondeståndets prot. 6: 402 ff.